

KAZAK JIRLARINDA YÖNETİM FİKRİ VE YÖNETİCİ TİPİ*

The Idea of Governance and The Type of Ruler In Kazakh Jirs

Prof. Dr. Mendigul S. NOGAYBAYEVA**

Almas TOXANBAYEV***

ÖZ

Kazak folklor verilerinde, Kazak toplumunun sosyal yapısını, yöneticilerin rolünü, onların faaliyetlerinin özelliklerini görmek mümkündür. Kazak halkı arasında popüler olan “jir”lar incelendiğinde de, göçebe toplumun günlük yaşamını, sosyal yapısını, insanlarla hükümdarlar arasındaki ilişkileri, iktidar yapısının özelliklerini görmek mümkündür. Kazak folklorundaki hükümdar imajı, han sultanların isimleri, kişisel yaşamları ve kahramanlıkları, iktidar göstergesi olan han tahtı, hanların silah çeşitleri, hanın adaletli ve hatalı davranışları, han törenlerindeki âdetler, han iktidarında kadının rolü ve yönetime etkisi, hanı övmek ve denemek için yapılan hareketlerdeki benzerliklerle tarihsel süreklilikler, diğer tarihî “jir”larla, destanlarla ve yerli tarihçilerin araştırmalarıyla karşılaştırılarak bilimsel açıdan incelenmiştir. “Jırav”ların eserlerindeki hanlık iktidarının birtakım özellikleri ortaçağ yazılı kaynaklarındaki verilerle kanıtlanmıştır ve “jir”lardaki bilgilerin tarihsel özgünlüğü belirlenmeye çalışılmıştır. “Jırav”ların “jir”larında görülen han tahtıyla ilgili bilgilerin tutarlılığı, tarihçilerin araştırmalarıyla karşılaştırılarak genel olarak tahtın şekli, şiirdeki sanatsal açıklamanın doğruluğu ele alınmıştır. “Jırav”ların eserlerinde bulunan bir silah türünün (kılıç) iktidarın bir başka niteliği olarak, göçebe toplumda yöneticilere ait olması, Kazak topraklarında yapılan araştırmalarla karşılaştırılarak silahın bir güç sembolü olduğu, tarihsel verilerle “jir” metinleri karşılaştırılarak belirlenmiştir. Makalede, “jırav”ların bozkır demokrasisine dayanarak, yöneticilerin iyi ve kötü eylemlerine açık eleştiri getirme geleneğinin tarihsel sürekliliği, “jir”lardaki üslup ve kombinasyonlar, sanatsal tasvirlerin benzerlikleri analiz edilmiştir. Kazak toplumunun geleneğine göre hanın yanında, hükümdarın çocukluk çağının ve onun başından geçen olayların şahidi olan bir bilge, akıl hocası, gelecekte haber veren “jırav”lar bulunmuştur. “Jırav”lar han ordasında bulunup devlet yönetimi işiyle meşgul olmuştur ve hanlar ile bahadırlarına, halka akıl-nasihat vererek hanın meclisine, kurultayına katılmışlardır. Hangi dönemde olursa olsun, her “jırav”ın kendi tarihî yeri, her hanın veya sultanın yanında, siyasi ve sosyal önemi olmuştur. Onlar sadece jir söyleyen sanat ustaları değil, aynı zamanda ülkesinin güvenliği tehlikeye girdiğinde ata binip düşmana karşı gelen kahraman ve komutanlardı. Bunları yaparken, ülkeyi savunmayı ve insanları özgürleştirmeyi amaçlayan askerlere cesaret verip vatansızlığı teşvik eden veya han ve vezirlere yol gösterip eksiklerini açıkça ifade edebilen de yine “jırav”lardı. Her hanın veya sultanın yanında, mutlaka bir “jırav” bulunmuştur. Onların içinde hanın sevdikleri, akıl hocası olarak seçtikleri veya tam tersi karşı oldukları, sevmedikleri de olmuştur, fakat “jırav”ların hepsi halk taraftarı olmuş ve “jir”larında öncelikle halkın derdiyle ihtiyaçlarını dile getirmişlerdir. Ne yazık ki ta eski dönemlerden günümüze kadar ulaşan bu “jir”lar, sadece sözlü şekilde, halk ağzında yaşatılmamıştır. Bu da zamanla “jir”ların çoğunun unutulduğunu ve bugün çok azının korunduğunu göstermektedir. Bu nedenle, makalede, sadece bugüne kadar ulaşan “jırav”ların “jir”lardaki hükümdar imajıyla yönetim şeklini ele alan “jir”lar üzerinde durulmuştur. Makalede, veri sistemleştirilmesi, karşılaştırmalı analiz, görüş ve sonuçların gruplandırılmasını içeren geleneksel araştırma yöntemleri metodolojik bir temel olarak kullanılmıştır. Göçebe toplumda hükümdar imajının “jir”lara yansıyan şekli üzerine yapılan araştırmalar gözden geçirilirken nesnel ilkelere dayanılmıştır. Ayrıca, belirli bir analiz yönteminin yardımıyla “jırav”ların eserlerindeki hanların imajına etki eden fenomenleri, ortaya çıkışı ve etkileşim koşulları gösterilmeye çalışılmıştır. Tarihsel verileri, bilimsel verilerin sistematik analizini, bireysel görüş ve sonuçların anlaşılmasını, yerli ve yabancı araştırmalar arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemek amacıyla tarihsel karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır. Kaynakların analizinde anlatım, yorumlama, tahmin yöntemleri ve bunun yanı sıra bilimsel verilerin toplanması, sistemleştirilmesi, analizi ve öz değerlendirilmesinde tümevarım (özelden genele) araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

* Geliş tarihi: 4 Mayıs 2019 - Kabul tarihi: 7 Eylül 2020

Nogaybayeva, Mendigul S. ; Toxanbayev, Almas. “Kazak Jırlarında Yönetim Fikri ve Yönetici Tipi” *Millî Folklor* 127 (Güz 2020): 156-171

** Al-Farabi Kazak Milli Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Kazakistan Tarihi Bölümü, Almatı/ Kazakistan, nmskaz1129@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4093-1435.

*** Doktora Öğrencisi, Al-Farabi Kazak Milli Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Kazakistan Tarihi Bölümü, Almatı/ Kazakistan, almas_0404@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-7045-3406.

Anahtar Kelimeler

Jıravlar, hanlar, tarihî jırlar, hükümdarlık, Kazak Hanlığı.

ABSTRACT

Kazakh folklore shows the features of the social structure of Kazakh society, the role of rulers, and the features of their activities in general. Also in the epics of the Kazakh people, you can find natural living skills, social environment, power structure and dialogue between the people and the authorities. After analyzing the content of the famous epics of the Kazakh people, you can find the way of everyday life of the Kazakhs, their social system, the nature of the relationship of power with the people, as well as individual plots of the power structure. In the course of studying the images of rulers in Kazakh folklore, we analyzed the data of khans and sultans, their personal lives and exploits, as well as a number of individual anatomical features. According to the tradition of Kazakh society, Zhyrau-storytellers, outstanding thinkers, sages, testifying to the ruler's childhood and his experiences, were next to the Khan. Zhyrau was directly involved in the management of the state in the Khan's headquarters, gave advice to the khans and batyrs, all the people and took part in the Khan's Council. At any time, each Zhyrau had its own historical place, political and social significance under each Khan. They were not only masters of the verbal art, but also warriors and commanders who were ready to defend their land and people from the enemy. In addition, they were those who called on the soldiers to protect the country and liberate the people, propagandized patriotism or gave advice to the khans and their advisers, exposed their shortcomings and openly expressed them. Under any Khan or Sultan, there were separate Zhyraus. Among them were both opponents and supporters of the policy of the rulers. But all of them, however, were primarily of interest to the people, and in their poems they sang of the problems and needs of the common people. Unfortunately, all their stories were expressed verbally and passed on to the next generation only by word of mouth. Accordingly, with the passage of time, many of these tales have been forgotten and only a small part has survived to the present day. Therefore, this article considers only those preserved tales of zhyraus, which display images of rulers and problems of power. For this reason, the historical period of the article is extensive. As a methodological basis, we mainly used traditional research methods, including systematization of data, comparative analysis, grouping of opinions and conclusions. In the review of research on the image of rulers in a nomadic society, zhyrau's tales were guided by the principles of objectivity. We also showed the phenomena that influenced the formation of the image of khans in the works of zhyrau, the conditions of their occurrence and interaction, using a specific method of analysis. Methods of historical comparative analysis were used to identify historical data, systematic analysis of scientific data, a detailed understanding of individual opinions and conclusions, and to identify the relationships and differences between domestic and foreign research works. The analysis of sources used methods of presentation, interpretation, forecasting, as well as induction (from the general to separately) research in the collection, systematization, analysis and self-assessment of scientific data.

Key Words

Jırav, khans, historical jırs, reign, Kazakh khanate.

Giriş

Günümüzde, eski Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan Türk halklarının manevi-tarihî mirasının araştırılması konusunda yeni çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalarda, özellikle, tarih bilimi alanında, klasik tarihî kaynaklarla birlikte sözlü edebiyat örneklerinin, halk folklorunun tarihî veri olarak tahlil edilmesi ve bilim dünyasına kazandırılması önem taşımaktadır. Modern toplumun gelişim özellikleri, insanı ön plana çıkaran değişimi, bilimdeki devrimler, genel olarak halk bilgisinin sözlü tarih, mitolojik inançlar, folklor verileri, manevi değerler üzerine yoğunlaşması, bu konunun günümüz toplumu için önemini ortaya koymaktadır.

Konargöçer Türk halklarının tarihî belleğinin önemli bir kısmı, çeşitli efsaneler, jırdanlar şeklinde sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu tarihî mirasın sahibi halktır ve bu mirası koruyup kuşaktan kuşağa aktaranlar, Kazaklar arasında “jırav” (ozan) olarak adlandırılır. Kazak tarihi ve kültüründe jırav, jır üretip söyleyen ve epik destanlar ile tolgav adı verilen belirli bir olay veya kişiyle ilgili şiirleri dombra eşliğinde makamla icra eden halk nazmı temsilcisidir. Geleneksel Kazak toplumunda jıravlar hem halkın manevi temsilcisi hem de bir kısmı toplumsal kanaat oluşturan, hatta kadılık, danışmanlık

gibi görevlerde bulunan bir tür devlet adamlarıdır. Bu nedenle, hanlar ve devletin diğer yöneticileri jıravların fikirlerini önemsemiş, onlara danışmışlardır.

Kazak kültüründe jır söyleme geleneğinin kökleri oldukça eski dönemlere dayanır. Bu gelenek, bütün Türk halklarına özgü manevi ve kültürel bir olgudur. Mesela, Altın Orda dönemindeki Asan Kaygı, Kaztuğan, Dospambet gibi meşhur jıravların isimleri bütün Deşt-i Kıpçak'ta tanınmıştır.

Kazak edebiyatı ve tarihinde jır söyleme geleneği 15 – 18. yüzyılları kapsamaktadır. Jıravlar, her konuda şiir söylemişlerdir. Bunların içinde, halkın yöneticileriyle ilgili olanlar da dönemin yapısını tanıma açısından önemlidir. Jıravların şiirlerinde yer alan yöneticilerin imajı, Kazak halkının dünya görüşünde özel bir öneme sahiptir. Bu imaj, devlet birliğinin sembolünü, ulusal dünya görüşünün temelini temsil eder. Jıravların şiirlerinde yöneticilerin kişisel davranışları, psikolojisi, zor zamanlarda karar verme yetkisi, tahkimde adaleti, hanın gücünün bir niteliği olan kişisel giyim örneklerinin yanı sıra silahları, kemerleri ve han tahtı geniş bir şekilde ele alınır.

Kazak Hanlığı dönemindeki edebiyatın araştırılması çalışmaları 19. yüzyılda başlamıştır. Asan Kaygı tolğavlarından bahseden Çokan Velihanov, onu “göçebeler filozofu” olarak değerlendirmiştir. Velihanov, araştırmalarında Asan Kaygı'nın Kazak Hanlığının kurucuları olan Kerey ile Canibek hanları desteklediğinden ve onların danışmanı, akıl hocası olduğundan bahsetmektedir.

Sovyet döneminde, Kazak edebiyatı tarihinde hanlık devrinden başlayan jır söyleme geleneğini konu, fikir, tür ve sosyal özellikleri bakımından Ç. Velihanov, Muhtar Avezov, Muhtar Mağavin, Tınısbek Konıratbayev, Seyit Kaskabasov, Meşhur Cüsüp Köpeyuli, Hangali Süyınşaliyev gibi bilim adamları incelemiştir.

M.Avezov, jır söyleme geleneği hakkında: “Jırav demek, şair demek değildir. Jıravların şair ve icracılardan ayrı, kendine has tür özellikleri mevcuttur. Onların söyledikleri tolğavdır. Jırav devri eleştirir, gelecek zamanla ve devirle ilgili tahminlerde bulunur, tarihî olayların anlamından ve değerinden söz eder. Bazı jıravlar, bunların yanı sıra zaman zaman kadılık da yapmıştır” der (Moldahanov'dan 1997: 108). Bu önemine rağmen, Kazak halk edebiyatı üzerinde incelemelerin yoğunlaştığı Sovyet döneminde, jır söyleme geleneğinin kaynak olarak önemi, tarihselliği, onun içinde konargöçerlerin devlet anlayışı, hanların ve yöneticilerin tipi, hizmeti ve konargöçer halkın sosyal-siyasi hayatı ve genel olarak toplumdaki rolüyle ilgili meseleler araştırma konusu olarak ele alınmamıştır.

15-18. yüzyıllardaki jırcılık geleneği Kazak folkloru ile eski ortak yazıtlar temelinde gelişerek oluşan söz sanatının, genelde Türk, özelde Kazak edebî zenginliğinin büyük bir dalı, değerli mirasıdır. Bu mirasların en önemli özelliği, onların içerisinde 15. yüzyılın ortası ile 18. yüzyıl arasında Kazak Hanlığının kuruluşu gibi önemli tarihî dönemlerin birçok yönlerini içermesidir. Bu devirdeki Kaztuğan, Asan Kaygı, Dospambet, Şalkiyiz, Margaska, Aktamberdi, Tattikara, Ümbetey, Bukar gibi jıravların mirası, Kazak edebiyatının ve yazılı tarih dışında kalan kültürünün de hazinesidir.

Kazak Hanlığı dönemindeki şair ve jıravların şiir, jır ve tolğavlarında çoğunlukla Kerey, Canibek, Kasım, Tavekel, Esim, Abılay hanların imajı tasvir edilmiştir. Örneğin, Sıpray'ın tolğavlarında Cengiz Han ve Emir Timur isimlerinden bahsedilirken, Asan Kaygı tolğavlarının başkahramanı Canibek'tir. Bununla birlikte, Şalkiyiz Jırav, Hükümdar Timur ile Şoban Batır'ı; Ciyembet ise Tavekel ile Esim Hanları, Colımbet Batır'ı; Margaska Jırav TursınHan'ı; Ümbetey ile Bukarjıravlar Abılay Han'ı jırlarına dâhil etmişlerdir.

Bu jıravların jırları 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Bu dönemlere ait, Mahambet, Dulat ve Şerniyaz gibi şair ve jıravların eserlerinde hükümdarı övmekle birlikte, kötü eylemlerini eleştirme ve hataları ifşa etme eğilimi de vardır.

Bir hanı eleştirme örneği 17. yüzyılda Ciyembet Jırav'ın Esim Han'ı jırlamasında ve 18. yüzyılda Buhar Jırav'ın Abılay Han'ı jırlamasında görülebilir. Ciyembet ve Buhar'ın jırlarındaki ahenk tarzı ile hükümdar tasviri, benzetme stilleri, 19. yüzyılda Cangir Han'ı, Baymagambet Sultan'ı jırlayan Mahambet ve Şerniyaz jıravların tolgavlarında da ortaya çıkmaktadır. Bu durum, jıravlar şiirinin tarihsel sürekliliğe dönüştüğünün ve asırdan asra ulaştığının işaretidir.

Hanlar iktidarının jıravların şiirlerindeki imgelerini tarihyazımsal bir kaynak olarak kullanılması, iktidar yapısına ait gerçeklerin ortaya konulması meselelerinin Sovyet döneminde yasak olduğu bilinmektedir. Kazak şiirindeki hanların kişiliğini araştıran Bayan Talıpulı Boraş, bunun çeşitli nedenlerine dikkat çekmiştir. Onun verdiği bilgilere göre, Sovyet yönetimi tarafından Rusya'nın kıyı bölgelerinin, onun içinde özellikle Kazak halkının bağımsız bir devleti olmadığı, Kazak topraklarındaki tarihî yapıların Kazaklarla ilgisinin bulunmadığı, hatta Kazak Hanlığının da bir devlet olarak tanınmadığı öne sürülerek Kazak halkının yalnızca Sovyet hükümeti sayesinde gerçek bir devlet hâline geldiği fikri aşılmanmaya çalışılmıştır. Kazak hanlarına tarihî açıdan değer verilmemiş, hanlar belirsiz ve bilinmeyecek durumda bırakılmış, siyasi açıdan Sovyet sınıfının ideolojik dünya görüşüne göre nüfusu sömüren yönetici sınıfın temsilcisi olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle Kazak halkının kaderindeki yeri ve rolü ne olursa olsun yabancılaştırılmış ve halkın bilincinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Birlik içindeki halkların ve etnik grupların tarihi, kültürü, sanatı ve edebiyatı, Sovyet ideolojisinin halklar dostluğu sloganı altında gizlenmiş, Ruslar ve Slavlar tarafından büyük güç olan şovenist siyaset bağlamında ele alınmıştır (2012: 8). Mesela, Kenesarı Han hakkında incelemeler yürüten tanınmış Kazak tarihçisi Ermuhan Bekmahanov'un hayat hikâyesi, Sovyet döneminde Kazakların geleneksel hanlık yönetimiyle ilgili yapılan araştırmaların büyük bir siyasi baskı altında olduğunu göstermektedir. E.Bekmahanov'un son Kazak hanlarından biri olan Kenesarı Han'ın tarihini incelediği için 25 yıl hapse mahkum edilip siyasi zulüm görmüş ve bilim camiasından ihraç edilmiştir (Majitov 2005: 18).

Jırlar dikkate alındığında, diğer folklor örneklerinden farklı olarak jırcılık geleneğindeki eserlerin söyleyicisinin belli olması, onun başlıca özelliğidir. İkinci önemli özelliği ise jırların, bütün halkın önünde söylenecek, tartışılacak, halkla ilgili devlet açısından önem taşıyan kahramanlık meselelerini dile getirmesidir. E. Tursinov jırcılık geleneğinin ortaya çıkışını ve fonksiyonunu devlet yapısının faaliyetiyle ilişkilendirmektedir (1976:78). Aslında jırcılık geleneğinin temsilcisi olan jıravların görevi, devleti yöneten hükümdarla birlikte çalışıp devleti güçlendirme ve koruma işinde ona akıl vermek, tavsiyelerde bulunmaktır. Bundan dolayı, jırcılık geleneğinin en önemli türü olan tolgavların bir kısmının konusu hanla ve onun sıfatlarıyla ilgilidir.

Jıravların Jırlarında Hanların Övgüsü ve Yergisi, Göstergeler, Öğütler

15. yüzyıldaki jırcılık geleneğinin temsilcilerinden biri Asan Kaygı'dır. Asan Kaygı'nın "Canıbek'e Söyledikleri" adlı 33 satırdan oluşan tolgavı, Alkey Margulantarafından yazıya geçirilen malzemeler içinden alınıp H. Süyınşaliyev'in editörlüğünde ilk defa 1967 yılında yayımlanan "Eski Adebiet Nuskaları" (Eski Edebiet Varyantları) adlı eserde yer almıştır (1967: 36). Şiir, 1989 yılında da M.Mağavin ve M. Baydildayev'in hazırladığı "Bes Gasır Cırlaydı" (Beş Asır Jırlıyor) adlı külliyatın birinci cildinde "Ey,

Han, ben demezsem bilmezsin...” diye başlayan ilk mısra başlık olarak verilerek söz konusu kitapta yer almıştır (Mağavin 1989: 22). Asan Kaygı'nın bu hacimli tolgavında halk ile han arasındaki ilişki, devlet ve halk meseleleri, hanın davranışları, genel olarak jıravın bu meselelere bakışı ortaya konulmuştur. Jırav, şiirinde Kerey ve Canibek Sultan'ın Kazak Hanlığını kurma yolundaki hizmetlerini ve 15-16. yüzyıllardaki Doğu Deşt-i Kıpçak bozkırındaki olayları anlatmıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Kazak Hanlığının bölgede önemli bir siyasi güce dönüşmesi, devlet yönetimini kendi ellerine alan büyük hanların, jırların başkahramanı olmasını sağlamıştır. Türk devletlerini kurup onları güçlendiren Bilge Kağan, Bumin Han ve diğer şahsiyetler gibi Kazak hanlarının da tarihi hizmeti bozkır geleneğine uygun olarak övgü jırlarının asıl konusu hâline gelmiştir. Ancak, Kazak jıravlarının eserlerinde halkın koruyucusu, dayanağı olan hükümdarların kişilikleriyle birlikte, yöneticilerin yanlış davranışları ve tutumları, şahsi kusurları da halk jıravları tarafından açık bir şekilde dile getirilmiştir. Bu özellik, bir yandan bozkır demokrasisine dayanan Kazak halkının, yönetim sistemindeki hanların yerine ve hizmetine değer verdiklerini, diğer yandan eleştirme ve konuşma özgürlüğünün her zaman korunduğunu göstermektedir. Bu yüzden jıravlar da toplumun diğer üyeleri gibi “Baş kesmek olsa da dil kesmek yoktur” prensibine sıkıca sarılmışlardır. Asan Kaygı'nın eserlerinde han yönetiminin sert bir şekilde eleştirilmesi bunun örneğidir:

...Men düniyege kelgende

... Ben dünyaya geldiğimde

Adiletsiz han kördüm

Adaletsiz han gördüm (Negimov 1991: 66).

Şeklinde devam eden jırın içeriğinde Asan Kaygı, Kazak Hanlığının kurulmasını sağlayan Ebül-hayr Han'ın adil olmadığını, saldırgan olduğunu, çatışma tutkusunu ve bundan dolayı halk arasında bereketin kaybolduğunu söylemektedir. Böyle “adaletsiz bir hanın” davranışlarını tekrarlamaması için jırav, Canibek Han'ın da bilgisizliğini yüzüne vurmuştur:

“Ay, Han, men aytpasam bilmeysin,

“Ey, Han, ben demesem bilmiyorsun,

Aytkanuma könbeysin,

Dediğime ikna olmuyorsun,

Özinnen baska han coktay,

Kendinden başka han yokmuş gibi,

Eleurep nege söyleysin”

Çoşarak niye konuşuyorsun”

(Babatayuli 2013: 16).

Jırın içeriğinde hanın eleştirilmesi, adaletsizliğinin açığa çıkarılması, o dönemdeki bozkır demokrasisini açıkça ortaya koymaktadır.

Hanların karakter özelliklerinin jırlandığı şiirlerin bir kısmında onların adaletli yönetimini, halkının refahı için doğru kararlar aldığını da görmek mümkündür.

Jırılık geleneğinde hanlar sadece eleştirilmiş değildir. Hanlık döneminde halkı birleştiren, halkı için pek çok iş yapan hükümdarların yeri her zaman ayrı olmuştur. Araştırmacı Asılhan Bikenov'un belirttiği gibi, hanların karizmatik yöneticileri temsil etmesi Kazak toplumunda eski Türk geleneğinin devam ettiğinin bir göstergesidir (2000: 263). Bununla ilgili olarak Çokan Velihanov şöyle der: “Kazaklar kutsallığa büyük anlam verirler... Kuta saygı duymanın insanoğluna zenginlik, mutluluk ve uğur getireceğine inanırlar” (1961: 46).

Onun bu açıklamasından “kut” kavramının “han” kavramıyla doğrudan bağlantılı olduğunu anlamak zor değildir. Konargöçer kültürün temsilcilerinden biri sayılan Kazak toplumu, kendi seçtikleri hanları mutluluk, zenginlik, huzur, uğur ve bereket sahibi olarak kabul edip büyük bir ümitle “Tanrının hediyesini” beklemişlerdir.

Halk arasında vecize şeklinde söylenen ve kuşaktan kuşağa aktarılmakta olan “Ey, Tanrım, hanı almayasın, han gidip, kara halk sürünmesin”, “Hana karşı gelmek Tanrı’ya karşı gelmektir”, “Han’ın oğlu köprü olsa basıp geçme”, “Han gelirse kut/uğur, giderse kıtlıktır” gibi söz kalıpları, han soyunun sıradan halka göre farklı sosyal haklara sahip olduğunu göstermekle beraber han hâkimiyetinin kutsallığını da ifade etmektedir. Halkın hafızasındaki hanlık idaresine duyulan bu saygı ve gösterilen hürmet, onların Kazak toplumunda yerleşerek belli bir derecede ideolojik sıfat kazandığını da göstermektedir.

Dünya kültür mirasları arasında bulunan eski Türk, Orta Çağ ve Kazak Hanlığı dönemlerine ait yazıtlar, yazılı kaynaklar, siyaset, halk idaresi, halk birliği ve önderlerin yaptığı işler, Kazak halk edebiyatında kapsamlı şekilde anlatılmıştır. Türk halkı, Bilge Kağan’ın “fakiri zenginleştirip azı çoğaltan” Türk halkının birleştirici ve kahramanlıkla dolu işlerini överek “Türk halkının nelerden korunması ve neyi bilmesi gerektiğinin” gelecek nesillerce bilinmesi için onun sözlerini taşlara kazarak yazmıştır. Bundan dolayı eski zamanlardan başlayan bu anlayış, halkın birliği ve geleceğin korunması sembolüne dönüşen hükümdarların hizmeti, önemi ve sıfatı Kazak jıravlarının eserlerinde de işlenmiştir.

1890 yılında dünyaya geldiği bilinen tanınmış jırcı Kazanğap Baybolulu’ndan kaydedilen “Töle Biy’in Tarihi” adlı jırda, hanın adil oluşu, yönettiği dönemde verilen tüm kararlara halkın ortak olması meselesi sıklıkla gündeme getirilir. Örneğin, Töle Biy’in geçici hükümdarlığı sırasında Taşkent’i yöneten Mirza Ahmed’in adaleti hakkında:

*Taşkenge Mirza Ahmetti hakim saylap, Taşkent’e Mirza Ahmet’i hakim seçip,
El bilep ulık bol dep adiletti. Ülkeyi yönet eşit, adil hükümdar ol diye*
(1991: 26) denilir.

Jırdaki bu mısralarda Töle Biy, bölge yöneticisinden ülkeyi yönetirken adaletli olmasını talep etmektedir. Buna benzer bir tasviri “Sabalak, Abilmansur, Abılay Han” destanında da görmek mümkündür:

*Atanğan adil bolgan Az Tauke Han, Adil olduğu söylenen Az Tauke Han,
Kırğızdı kosıp surap Kazak penen. Kırğız’ı birlikte isteyip Kazaklarla
Eline adiletti han bolıptı, Halkına adil han olmuş,
Eşbir can rencitpey öz halkınan Hiçkimseyi üzmeden kendi halkından*
(Serikbay 2009: 271)

Şeklindeki jır mısralarında Tauke Han’ın adaleti, boylar arasında barışı sağlama çabaları açıklanmaktadır.

Aktamberdi Jırav’ın jırlarında belli bir yönetici veya belli bir dönemin hükümdarlarının imajı çizilmemiştir. Ancak, han yönetiminin adaleti ve halkına refah sağlama gerektigi hakkında jırlanmaktadır:

*... Halkı tozıp kem bolmas, ... Halkı perişan olup eksilmez,
Adil bolsa ulıği... Adil olsa hükümdarı*
(Mağavin 1989: 66-67).

Dospambet Jırav’ın jırlarında bir hükümdar ismi ve hükümet yapısı dile getirilmemiş olsa da, genel olarak halkın durumu, barış dönemi ve nüfusun göç hızı gibi konular ele alınmaktadır. Dospambet Jırav’ın, halk arasındaki kahramanların han ve hükümdarlardan eksik kalır yanı olmadığını, hatta kendisinin bir han oğlundan daha iyi durumda olduğunu dile getirdiğini, aşağıdaki jır mısralarından görmek mümkündür:

*... Han ulınan nesi çok, ... Han oğlundakinden neyi eksik,
Biy ulınan nesi kem! Biy oğlundan neyi eksik!*

*Taniri özi bergen küninde, Tanrı'nın kendi verdiği yaşamda,
Han ulunan artık edi menin nesibem! Han oğlundan fazla idi benim rızkım!*
(Serikbay2004: 32).

Genel olarak Dospambet'in jırlarında, jıravın birçok yerlerde bulunduğundan, çok görmüş geçmiş olduğundan, İstanbul ve Bahçesaray gibi şehirlerde bulunduğundan bahsedilmektedir. Jıravın kendini yönetimdekilerle eşit tutması, onun soyuna göre değil, ön-görüsüne ve zekasına göre ölçülmesi gerektiğini gösterir mahiyettedir.

Şalkiyiz Tilenşiuılı'nın jırlarında Temir Biy, Şoban Batır isimleri zikredilmekle birlikte, hanları eleştiren genel sözler de yer almaktadır. Jırav, hanın halka karşı çıkmaması gerektiğini; halkın, hanı her an tahttan indirip yok edebileceğini imalı ifadelerle jırlamıştır.

Ciyembet Bortoğaşulu'nın Esim Han'ın yanında bulunup işgallere katıldığını, jıravın tolgavlarından görmek mümkündür. Ciyembet Jırav, Esim Han'ı yüceltmenin yanı sıra, onu eleştirir ve hanın sadece cesareti için değil, aynı zamanda açık sözlülüğü için de ona ihtiyacı olduğunu açıklar.

"*Amirin Kattu Esim Han*" (Emrin Sert Esim Han) ve "*Ensegey Boylu Er Esim*" (Uzun Boylu Kahraman Esim) adlı jırlarında jırav, hanın eylemleri, davranışları, hanın çevresi hakkında önemli bilgiler verir (Serikbay 2009: 103-263). "*Amirin Kattu Esim Han*" jırında hanın çok acımasızca muamele ettiği, Columbet Batır'a idam cezası vermesinin doğru bir karar olmadığı, Columbet Batır'ın özgürlüğü için halkın toplandığı dile getirilir:

*Amirin kattı Esim Han,
Bülük salıp bujırdın,
Basın ber dep batırdın,
Kanın işip kanbakka...
... Han iye isin col emes,
Colbarıstay Columbet
Kurbandıkka kol emes...
(Turekulov2001: 176).*

*Emrin sert Esim Han,
İşyan çıkartıp buyurdun,
Kellesini ver diye Batır'ın,
Kanımı doya doya içmeye...
Han Hazretleri işin doğru değil,
Kaplan gibi Columbet
Kurbanlığa uygun değil...*

Ciyembet Jırav'ın Batır'ı korumasından Esim Han'ın sert ve acımasız bir mizaca sahip olduğu ancak jıravın da bunu korkusuzca dile getirdiği anlaşılmaktadır.

Jıravlar hanın danışmanı, destekçisi olarak devlet tarihindeki zor dönemlerde halkın geleceği için endişelenmişlerdir. Örneğin, Esim Han'ın (1598-1627) hükümdarlığı sırasında meydana gelen iç siyasi çekişmeler Kazak Hanlığı tarihindeki zor dönemlerinden biridir. Bu olayı araştıran Tursın Sultanov, Esim Han ve Tursın Han arasındaki taht mücadelesini, "Kazak Hanlığı oluştuğundan beri süregelen üç asırlık huzur ve barış bozulup sultanlar arasında taht için mücadele başladı" (2006:142) diyerek değerlendirmektedir. Bu siyasi olayın şahidi olan Margaska Jırav'ın jırından onun Esim Han'ı desteklediği anlaşılmaktadır:

*"Hey, Katağan'ın Han Tursın,
Kim aramdı ant ursın!
Cazıksız erdi eniretip,
Cer tanırsip catırsın.
Han emessin Kaskırsın,
Kara albastı baskırsın
Altın takta catsan da,*

*"Ey, Katağan'ın Tursın Han'ı
Kim haksızsa çarpılsın!
Suçsuz kahramanı ağlatıp,
Yerin Tanrısı gibi olmuşsun.
Han değılsin, kurtsun,
Kara albastı basası,
Altın tahtta yatsan da,*

Ajalı cetken pakırsın”

(Mağavin 1989: 21) diye, Tursın Han’ın ihanetini açıkça eleştirerek beddua etmektedir.

Margaska’nun jırındaki *Han değılsin, kurtsun, Kara albastı basası* şeklindeki mısralarını 19. yüzyılın ilk yarısında Mahambet’in Bökey Orda’sının hanı Cangir’e söylediği jırlarda da görmek mümkündür:

Han emessin Kaskırsın,

Kara albastı baskırsın

Han emessin ilansın,

Kara şubar cııansın...

... Han emessin ayarsın...

Ajır kuyruk şayansın

(Serikbay 2006: 181).

Han değılsin, kurtsun,

Kara albastı basası...

Han değılsin sorunsun,

Siyah ala yııansın...

... Han değılsin sinsisin...

Çatal kuyruklu yengeçsin...

Burada, hanları eleştirme amacıyla halk ağzında yaşatılan söz kalıplarını farklı asırlarda da şairlerin olduğu gibi kullandıkları görülmektedir.

Bilindiği üzere taht, hükümlerlik göstergesidir. Margaska’nın jırlarında Tursın Han’ın altın tahtta oturduğu bildirilmektedir:

Altın takta catsan da,

Ajalı cetken pakırsın!

(Mağavin 1989: 181).

Altın tahtta yatsan da,

Eceli gelen garıpsın”

Buradaki jır mısralarının belirli bir gerçeğe dayandığından emin olunamaz. Kazakistan topraklarında gerçekleştirilen kazılarda altın elbiselerin bulunması, Kazaklarda altının çeşitli eşyalar için kullanıldığını göstermektedir. Bu durumda, hanlığın güç ve zenginlik göstergesi olarak altın tahtın kullanılmasının da gerçeklik ihtimali vardır. Bu sebeple, jıravın han tahtıyla ilgili jır söylemesine bakılırsa gerçekte de Tursın Han’ın altın kaplamalı bir tahtta oturma ihtimali yüksekken, diğer yandan jıravın kullandığı kelimelerin birer benzetmeden ibaret olma ihtimali de mümkündür.

Göçebelerin iktidar göstergesi olan han tahtı ve özellikle “altın kaplamalı taht”tan başka da jırlarda söz edilmektedir. “Abılay Han” jırında Abılay Han’ın Cungar hükümdarı Kaldan Seren’e esir düştüğünde, Kaldan Seren’in:

“Ay, düşpan, nege oturdın altın takka, “Hey, düşman, neden oturdun altın tahta, Tutkın bop otırğanda bizdin cakka” Esir olup otururken bizim tarafta”

(Serikbay 2010: 227) demesi, göçebelere altın tahtın mevcut olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu jırda, Abılay’ın Cungarlara esir düştüğünde Huntaysı Kaldan Seren’in, genç sultanı denemek için ordasına davet edip, kendisi herkes gibi giyinip tahtı boş bıraktığı sırada, Abılay’ın boş tahta geçtiği hakkındaki efsaneyi şiirselleştirme (Köpeyuli 2007: 106-109) söz konusudur. Bunun yanı sıra Abılay Han için yazılmış “Sabalak” adlı jırda, onun hükümdarlığı sırasında tahta oturup taç giydiğinden bahsedilmektedir:

*“Tajini akep kiygizdi öz kolmen,
“Tağınız mübarkeli bolsın!” dedi.*

...

Taj kiyip, han bolıp, mindi takka

...

*“Tak pen tajın basında kuttı bolsın,
Paydandı Alla Tağala bersin köpke”*

*“Tacını getirip giydirdi kendi eliyle,
“Tahtınız mübarek olsun!” dedi.*

...

Tac giyip han olup çıktı tahta

...

*“Taht ile tacın başında kutlu olsun,
Faydanı Allahü Teâlâ versin halka”*

(Serikbay 2010:213–214).

Genel olarak iktidar göstergesi olan taht hakkındaki örnekler, tarihî jurlarla birlikte Kazak bozkırındaki yer isimlerinde, yazılı kaynaklarda da görülmektedir. Sayan dağımın eteklerindeki uçurumun üst kısmının “Cengiz Han Tahtı” diye adlandırılması, bunun bir delilidir (Rubinçik 1970: 357).

Tanınmış tarihçi Nurlan Atıgayevde, Abılay Han, Tursın Han, Kasım Han, Tahir Han ve Haknazar Han’ın iktidarı da dâhil olmak üzere, Kazak Hanlığında iktidar sembolü olarak tahtın olduğundan bahsetmektedir. Mesela, 18. yüzyıla ait yazılı kaynaklarda Hive topraklarını yöneten Ebulhayr Han’ın tahtı ve güç yapısı ile ilgili veriler bulunmaktadır. Bu dönemin tanığı Dimitri Gladışev Kazak Hanı hakkında: “Han, özel bir stand üzerine monte edilmiş, üzeri İran halısıya kaplı, halının üzerinde kadife yastıklı bir han tahtına oturdu” diye bahsetmiştir (1851: 12).

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın birinci yarısında yaşayan şair ve jıravların eserlerinde de han ve hükümdarları jırlama hadisesi devam etmiştir. Bu jıravlar içinde Köteş, Şal, Canak, Abıl, Mahambet, Dulat ve Şerniyaz gibi şairler vardır.

Şair Köteş’in eserindeki “Abılay, Botakan’ı sen öldürdün...” diye başlayan iki mısra hakkında Meşhur Cüsip: “Bir ara Abılay ile Argın’dan türeyen Meyram soyunun arasında cinayetle ilgili bir dava meydana gelmiş, on yedi yaşındaki Köteş araya girip bu iki mısra şiiri söylemiştir” (2007: 112) der. Şiirin içeriğinde şair Köteş, Abılay’ı sert bir dille eleştirip halka karşı çıkmaması gerektiği konusunda uyarır. Önceki kuşak jıravlarda hanı suçlamak pek fazla görülmezken, bu dönemde jıravın, Abılay’ın cinayete karıştığını yüzüne açıkça söylediği görünmektedir.

Şair Şal’ın eserlerinde hanın dürüstlüğünü bir hayvanla mukayese ettiğini yüzüne söyleyen mısralar, şu şekildedir:

*Taktağı han, taptığı biydi enkeytken, “Tahttaki han,sıradaki yöneticiyi alçaltan
Han ata, kalay eken maldın küşi? Han ata, nasılmış hayvanın gücü? ”*
(Mağavin 1989: 112).

Şair Şal’ın bu mısralarında tam olarak hangi handan söz ettiğini kesin olarak belirtmek mümkün değildir. M. Mağavin bu konuda, “Bu mısraları Şair Şal on beş yaşında söylemiştir, üstelik Abılay Han soyundan türeyen bir yöneticiye karşı söylemiş olma ihtimali yüksektir”, demiştir (Mağavin 2006: 275).

Canak Şair’in jırlarında Kadı Rüstem, Kan İçici Abılay, Abılay Han isimleri zikredilmekle kalmamış, sert bir dille eleştirmiştir:

*“...Arğı tegin Kanişer Abılay’dan, “... Geçmiş soyun katil Abılay’dan,
Üş cüzdin balasına kanat cayğan...” Üç cüzün halkına kanat açmış...”*

Şeklinde Kadı Rüstem’in atası Kan İçici Abılay’ı tasvir etmektedir. Kadı Rüstem’in atasının Katil Abılay olarak anılması hakkında Kazak tarihinde kesin bir bilgi yoktur. Ancak, tanınmış etnograf Cambıl Artıkbayev, Kan İçici Abılay olarak anılmasına Kayıp Han cinayetinin sebep olduğunu öne sürer (Artıkbayev 2017:2).

Canak Şair’in jırlarında Köteş Şair’in de jırlarında karşılaştığı gibi Abılay’ın Botakan isimli kişinin ölümüne sebep olduğu hakkında veriler bulunmaktadır:

*... Botakandı Abılay öltirem dep, Botakan’ı Abılay öldüreceğim diye,
Zamanı bola jazdağan almağayıp... Zor bir dönem gelecekti neredeyse...*

Şeklindeki bu veriler, yaşananları doğrular niteliktedir (Mağavin 1989: 153). Canak’ın jırlarında kendi yaşadığı döneme öfke duyduğu, han ile halkın arasındaki iletişimin koptuğu fark edilmektedir:

*Han tünildi bul künde halıktan da, Han da bugünlerde halktan umudunu kesmiş,
Hannan mülde halık ta jalıkkın ba? Handan halk da tamamen bıkmış mıdır?
(Süyünşaliyev2006: 405).*

Böyle cesur eleştirileri yapabilen Canak, bazen karamsarlığa da kapılmış ve olumlu bir geleceğe dair umutları tükenmiş halkın başıboş kaldığını tanımlamıştır.

Şair Canak, Kadı Rüstem için söylediği jırlarında onun soyunu, atalarının haysiyetini ve aynı zamanda hatalarını açıkça dile getirir. Hanın ülkenin ve halkın hazinesinin koruyucusu olması gerektiği fikrini aşağıdaki mısralarda dile getirmektedir.

*... Han – kakpa, halık – kazına, batır–korğan,
Molda – sülük auelden eldi sorğan...
... Han kapıdır, halk hazinedir, batır kaledir,
Molla ise sülüktür, ezelden halkı emen...*

Şair Canak, bu mısralarla hanın, etrafındakilerin halka eziyet etmelerine müsaade ettiklerini jırlar.

Canak'ın jırlarından hükümdarın karısının da yönetime müdahale ettiğini görmek mümkündür. Kadı Rüstem, Canak'a kendi karısını jırla tasvir etmesini istediğinde, Canak Şair aşağıdaki gibi yanıt vermiştir:

*... Endi ölendi aytamın hanımına, ... Şiirlerimi artık söylerim hanımına,
Hanım dağı jaraydı alımına. Hanımise hakediyor övülmeyi.
Han menen hanımının jöni baska, Han ile hanımının yeri başka,
Hanımdı da balaymın han ulına... Hanımı da benzetirim han oğluna...*
(Mağavin 1989: 158).

1770-1856 yılları aralığında yaşayan şair Canak'ın bu mısralarında han eşlerinin de iktidarda ve hanın gücü üzerinde dolaylı fakat genel bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Şair Mahabet'inde şiirlerinde ağırlıklı olarak yöneticileri ele aldığı bilinmektedir. Bökey Ordasının hanı Cangir'e yönelik olarak söylediklerinden hanın zulmünü açıkça dile getirdiği görülmektedir:

*... Atana nalet Cangir Han, Atana lânet Cangir Han,
Közinen tigip jiberdi-au, Gözünden isabet ettirdi,
... Hannın kirgen ak orda, ... Hanın girdiği ak orda,
Buzuvın oylap kenestik... Yıkmayı düşünüp danıştık...*
(Mağavin 1989: 181).

Mahabet'ten önceki dönemlerde yaşamış jırvaların, eserlerinde hanı yumuşak bir dille, çocukluğundan beri başından geçen olayları sıralayarak, yanındaki iyi insanlarla yönetimdeki diğer kişilerin çalışmalarını jırlayarak hanın hatalarını imalı bir şekilde ifade ederken, Mahabet'in jırlarında hanı acımasız şekilde eleştirdiği görülmektedir.

Hanın zayıf yanlarını yüzüne vurma eyleminden, hanın gücünü kaybetmeye başladığı, hanlık yetkisinin zayıfladığı bir dönem (yaklaşık 18. yüzyılın sonu – A.T.) olduğu anlaşılmaktadır.

Şair Şerniyaz'ın eserlerindeki hükümet karşıtı eleştiriler, Mahabet'in eserleriyle benzerlik taşımaktadır. İki şairin bir dönemde ve bir bölgede yaşaması, eleştiri konusu hâline gelen yetkililerin de aynı görevlerdeki kişiler olması, bu benzerliğe neden olmuştur. Şair Şerniyaz'ın Baymağambet Sultan'a söylediği jir mısralarında kadıya yönelik olarak söylediği acımasız eleştirileri sebebiyle, hükümdar onun üzerine gitmiş, hatta kellesini uçurtmak istemiştir.

Bu durumu tasvir eden Şerniyaz, hükümdarın elinde bulunan kılıca değinir:
Kolında hanzadanın altın kılış   *Elinde şehzadenin altın kılıç,*
Sabının han ustagan tutamı altın,   *Hanın tuttuğu sapının hepsi altın,*
Jarkıldap,han oılanbai aspa,kılış   *Parlıyor, han düşünmeden asma kılıç*
....
Kılışpen altın saptı bastı alarsın   *Kılıçla altın saplı kelleyi koparırsın*
(Mağavin 1989: 231).

Burada özellikle ilgi çeken şey, iktidarın göstergelerinden biri olan silah türünün işlenmesidir. Diğer jıravlarda, hükümdarın silahları hakkında somut bir tanımlayıcı bilgi yoktur. Silahların göçebe geleneğinde bir güç niteliği olarak yer alması oldukça önemlidir. Sartkoja Karjaubay araştırmalarında eski Türk kabilelerinde iktidarın önemli dokuz göstergesinin taht, taç, kaide (kürsü), işlenmiş deri kemer, hançer (kılıç), bayrak (tuğ), mühür, orda, beyaz keçe olduğundan bahseder (Karjaubay 2011: 2). Bu veriler, yöneticilerin silah türlerinden kılıcın (veya hançerin) eski zamanlardan beri göçebe topluluklar arasında iktidar göstergesi olarak kabul edildiğini ve Kazak Hanlığının son dönemlerine kadar kullanılıp yaşatıldığını göstermektedir.

Jıravların Jırlarında Han ile Halk Arasındaki İletişim ve Törenler

Jıravların ana görevlerinden biri de, halkın görüşünü hanlara iletmeektir. Jıravlar, hanın halkla olan ilişkisiyle birlikte yanlışlarını da yüzüne vurabilmiştir. Bazı durumlarda hana ceza verildiğiyle ilgili örnekleri de görmek mümkündür. Margaska Jırav, Esim Han'ın Tursın Han'ı cezalandırdığı konusunda, kendi jırlarında:

Ensegey boyılı Er Esim,   *Uzun boylu kahraman Esim,*
Esigine kelip tur: *Kapına gelmiş bekliyor,*
Alğalı tur canındı,   *Almak üzere dir canını,*
Şaşkalı tur kanındı!   *Saçmak üzere dir kanını!*
(Mağavin 1989: 56) demiştir.

Hanın, halkın önünde verdiği sözünü yerine getirmeyip kendi halkına kendisi karşı çıktığı dönemlerde, onu cezalandırma hareketleri Kazak tarihinde çok nadir de olsa meydana gelmiştir.

Tattikara şairin jırlarında Abilmambet ve Abılay Han isimleri zikredilip hanın etrafındaki batırlardan övgüyle bahsedilir. Tattikara, Abılay Han'la ilgili jırlarında, hanı acımasız bir şekilde eleştirirken “Hanın mal mülkünü talan edip “hantalapay” (han yağması) etmek lazım” demiştir. Genel olarak hanın aleyhine böyle bir ifadeyi bütün jıravların söylemeyeceği kesindir. Bu ise, bozkır demokrasisinin jıravların eserlerine özgürce yansıdığını göstermektedir. Abılay Han'a ceza vermek şeklindeki düşüncüyü Tattikara şairin aşağıdaki jır mısralarında görebilmekteyiz:

... Üş cüzdün balasın   *Üç cüzün evlâtlarını*
Bir balasınday körmedi.   *Kendi evladı gibi görmedi.*
At kuyruğın süzün der,   *Ay kuyruğunu süzünüz,*
Allalap atka mininder,   *Allah diye ata bininiz,*
Han-talau kılıp alındar   *Han-yağma edip alınız*
(Mağavin 1989: 71).

Bu jır mısralarına yansıyan “han talav” Kazak tarihinde yönetimin başındakilerle ilgili, halkın uyguladığı bir cezalandırma şeklidir.

Hanın seçilmesi sırasında ve han olarak görev yaptığı sırada iki tören yapılır. İlki, “han sarkıtı” (han ikramı), diğeri “han talav” (han yağması)dır (Mağavin 1995: 195).

“Han sarkıtı” hükümdarlık töreni sırasında hanın oturulup yukarıya kaldırıldığı beyaz keçeyi bölüp almaktır. “Han talav”ise halk içinde olumsuz hareketiyle gözden düşen, kendi halkına karşı çıkan hükümdarın mal mülkünü yağmalamaktır. Örneğin, 18. yüzyılın sonlarında Kerey halkını yönetmekte olan en son yöneticilerden birine Kazak geleneklerinde göre “han talav” yapılmıştır (Mağavin1995: 195-196).

Margaska Jırav’ın jırlarında Tursın Han hem halk hem de jıravlar tarafından halkın huzurunu kaçıran biri olarak adil bir şekilde eleştirilirken Kazak jıravlarının eserlerinde yeri geldiğinde başka ünlü, şanlı hükümdarların da hareketleri tenkit edilmiştir. Örneğin, Bukar Jırav Cungarlarla olan savaştan sonra Kazak halkının en şöhretli hanı Abılay Han’a halkın bir sonraki mücadeleye hazır olmadığını, yorulduğunu, gücünün azaldığını, millete sadece huzurun lazım olduğunu açık bir şekilde söyleyerek onu uyarmıştır:

“*Aşulanba Abılay... “Sinirlenme, Abılay...
Ötinmenen carılma, Tükenmesin sabrın,
Ökpenmenen kabınba” Akciğerin şişmesin”* (TarihiJırlar 1995: 182).

Hanın hiddetinden çekinmeden, halkın çıkarlarını ön plana koyarak jırlayan jıravların hükümdara gerçeği söyleme özelliği, Kerey ve Canibek Hanlardan Abılay Han’a kadar süren dönemdeki jırlarda hiç değişikliğe uğramadan tekrarlanmıştır.

Jıravların Jırlarında Hanların Kılık Değiştirmeleri

Savaş zamanında han soyundan yetim kalan çocukların dış kıyafetlerinin çirkin olması ve perişan görünmesi, onun gerçek kahramanlık yaratılışını saklaması için iyi bir yöntem olmuştur. Abılay da özellikle kahramanlık destanlardaki karakterler gibi gerçek soyunu bilerek saklamıştır. Onun kendi “sırrını açması” sefer sırasında gerçekleşmiştir. Kazak kahramanlarıyla birlikte sefere çıkan “Sabalak”, teke tek çıktığı mücadelede Kalmakların Şarış adlı kahramanını yenip “Abılay” diye haykırarak düşmana saldırmıştır. Bundan sonra o Sabalak değil, “Abılay” olarak anılmıştır. (Abılay Han1993: 86). Bu olayı Ümbetey Jırav:

“*Cırma caska tolğanda, “Yirmi yaşa girince,
Kalmakpenen soğıs bolğanda, Kalmakla savaş olunca,
Şarış ’tın basın kakkanda, Şarış ’ın başını kestiğinde,
Abılaylap şapkanda” Abılay diye nara atıp dörtınala gittiğinde”*

şeklinde ifade ederek Abılay Han’ın savaşdaki cesaretini gözler önüne sererken, sonraki mısradaki:

“*Kalmaktı kuıp kaşırđın, “Kalmak ’ı kovalayıp kaşırđın,
Kalmakka oyrın salđırđın” Kalmak ’ı yerle bir ettin”*

diye, halkı düşmandan kurtaran kahramanlığını örnek olarak gösterir (Konıratbayev 1995: 73).

Halk kahramanlarının kahramanlığını ispatlayınca kadar dış giyiminin göze kötü görünmesi, yırtık ve yamalı olması, kendini belli etmeden (keloğlan veya çoban kılığında) yaşaması, bütün dünya halklarının sözlü eserlerinde görülebilen bir motiftir. Toplumun en savunmasız canlarını methetmede, yoksulun idealleştirilmesi motifi geniş ölçüde kullanılmıştır. Bu motifin temelini, şamanlık anlayışına dayandığı düşünülebilir. Örneğin, Şor şamanlarının dünya görüşü ve anlayışına göre, şamanın, hasta olan kimsenin ruhunu ölümler dünyasından geri getirmek için dikkat çekmeyen, özelliksiz, ölümlerin giydiği kıyafetleri giyerek ölümlerin bulunduğu mekâna gidip gelmesi gerekir (Kazak Halık Adebiyeti 1995: 118).

Toplumların gelişip insanoğlunun bilinç ve hislerinin değiştiği dönemde eski mitik anlayışlar, folklor unsurları şeklinde edebî yazınlara temel olmuştur. Böylece, ölümler dünyasına geçmek için kullanılan ve şamanın gerçek yüzünü saklamaya yarayan, dikkat çekmeyen kıyafetler, eski kahramanlık hikâyeleriyle jırların ana kahramanının da kıyafeti hâline gelmiş ve biçimsiz, göze çarpmayan kıyafetler bu karakterlerin gerçek kahramanlık görüntüsünü gizlemeye yaramıştır (Kaskabasov 1993: 41).

Sonuç

Modern toplumun gelişim özellikleri ve bilimdeki devrimler, genel olarak sözlü edebiyatın yeni bir yaklaşımla ele alınmasını sağlamıştır. Bu değişimle, sözlü edebiyat örneklerini yazılı verilerle birlikte tarihsel verilerin bir bütünü olarak ele alma ihtiyacı kabul görmeye başlamıştır.

Makalede ele alınan folklor verileri Sovyet döneminde tek taraflı olarak incelenmiştir. Hanların, genel olarak yöneticilerin imajı, “yönetici sınıfın” temsilcileri ve halka karşı olarak gösterilmiştir.

Sovyet Döneminde, her türlü folklor örneklerinin toplanması ve yayımlanması çalışması, Sovyet ideolojisindeki sınıf ideolojisi bakış açısıyla filtrelenmiş, Sovyet ideolojisine “yabancı” modeller geri planda kalmıştır. Jırvaların şiirleri de sadece “sınıf” ilkeleri ve görüşleri açısından değerlendirilmiştir.

Makalede, jırvaların hanlarla yöneticilerin siyasetini eleştirmeleri ve onların kusurlarını açıkça göstermeleri, Sovyet Dönemindeki söylemlerdeki gibi “jırvanın sınıf bilincinin” bir tezahürü değil, aksine bozkır demokrasisi çerçevesindeki ilişkilerin, sosyo-politik yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Sovyet döneminde merkeze uzak bölgelerdeki ulusların özyönetim ve devlet kurma geleneklerini çürütme amacıyla, idareciler, tarihî literatürdeki, sanat eserlerindeki, araştırma çalışmalarındaki millî gücün yapısının, doğasının, devletçiliğin, tarihî şahsiyetlerin incelenmesini (hatta sinema, edebiyat vb. alanlarda işlenmesini) milliyetçilik hareketine teşebbüs olarak değerlendirerek bu konularla ilgilenenleri zulme maruz bırakmışlardır.

Bu yüzden, Sovyet dönemindeki “üst sınıf” temsilcileri olarak birçok karalamaya maruz kalan hanlar ve onları jırlayan jırvaların mirasları tekrar incelenmeli ve onlara hak ettiği değer verilmelidir.

Jırav şiirinde temsil edilen hanlar imajı, Türk– Kazak halkının dünya görüşünde özel bir öneme sahiptir. Hanlar devletin, birliğin, ulusal dünya görüşünün temelini sembolüdür. Bu nedenle, jırvaların şiirlerindeki hükümdarla iktidarın doğası, toplumun tüm seviyelerini kapsayan ve birleştiren bir kavram olarak görülen bir değer birimi olarak tanımlanır. Buradan hareketle, göçebe toplum olan Kazaklardan yola çıkarak, göçebelerin hükümdar imajının folklordeki yerini incelerken şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Öncelikle, jırlarda han, sultan, kadınların isimlerinin zikredilmesi meselesi ele alınacak olursa burada jırvalar, geçmiş dönemlerdeki yöneticilerin isimlerinden başlayarak kendi dönemindeki hanın atalarını da jırlamıştır. Bu tür veriler, etnofolklordeki şecere araştırmalarına kaynak teşkil edebilir.

İkincisi, eski jırlardaki han eleştirilerinin farklı özellikleri olduğu görülmektedir. Son dönem eserlerinde hükümdarları eleştirme girişimlerini daha sık görmek mümkünken daha önceki dönemlerdeki jırcıların eserlerinde hükümdarların hatasını imalı bir dille ifade etme eğilimi hâkimdir.

Üçüncüsü, şair ve jıravların eserlerinde hanların eşlerinin de yönetimde söz sahibi olduğu görülmektedir. Bu tür veriler tüm eserlerde bulunmasa da tarihî veriler jırlardaki bazı bilgilerin doğruluğunu göstermektedir.

Dördüncüsü, folklor eserlerinde iktidar göstergelerinin yer almasıyla ilgilidir. Jırlarda genellikle iktidar sembollerinin sadece isimleri verilse de yönetimi jırlayan jıravların büyük bir kısmının eserlerinde han tahtının, tacının, silahlarının, kıyafetlerinin bulunması önemli bir kaynak niteliğindedir, çünkü bugüne kadar bunlar hakkında hiçbir somut veri bulunmamıştır. Birçok jırda, han tahtından söz edilir ve bazen bu “altın taht” olarak nitelendirilir. Bu örnekler, Kazak hanlarının tahtının metal veya altın kaplamalarıyla zenginlik ve medeniyet göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Jıravların değişik dönemlerdeki konuyla ilgili eserlerinde yazım stili, uyum, sanatsal tanımlama ve benzetme yöntemlerinde benzerlikler vardır. Bu benzerliklerin kronolojik aralığının çok uzun olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu özelliklerin gelenekselliğini ortaya koymaktadır. Buna somut örnek olarak, Ciyembet Jırav’ın hanı eleştiren sözlerinin Mahambet’in şiirlerinde de bulunduğunu, Asan Kayğı’nın hanın adaletsizliği hakkındaki düşüncelerinin Buhar Jırav’ın eserlerinde de yer aldığını ve bir dönemler Cangir Han’ı acımasızca eleştiren Mahambet ve Şerniyaz’ın şiirlerindeki fikir birliğini göstermek mümkündür. Mahambet ve Şerniyaz aynı dönemlerde yaşamalarına rağmen aralarındaki yaş farkı büyüktür ancak eski ve yeni kuşak, hanın adaletsizliğini ortak görüş çerçevesinde ele almışlardır.

Jıravların eserlerindeki hanlar ve yönetim meselesi, geniş bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bazı eserlerde yer alan hanların adaletsizliği hakkındaki bilgiler tarihi kayıtlarda bulunmadığı için sözlü tarih olarak değerlidir. Bu açıdan bakıldığında, göçebe toplumun yönetim yapısı ve yöneticileri hakkındaki jıravların eserlerini bir kaynak olarak ele alıp verileri karşılaştırarak araştırmak, önemli sonuçlar doğuracaktır.

KAYNAKÇA

- Abılay Han. *Tarihi Jırlar*. 1. cilt. Almatı: Cazuşi, 1993.
- Artıkbaev, Cambıl. “Abılay Han: Anız ben Akiykat”, *Kazakistan Tarihi*, Yıl 22, Sayı 98, Temmuz 2017: 4-9.
- Babatayulı, Dulat. *Şığarmaları*. Dastandar, Mısaldar. Almatı: Kazakistan, 2013.
- Baybalulı, Kazangap. *Töle Biy*. Dastandar, Almatı: NB-pres, 1991.
- Boraş, Bayan. *Kazak Poeziyasındaki Handar Tulgası*. Almatı: Dauir, 2012.
- Bikenov Asılhan. “Kazak Kogamındağı Handar Biligi”, *Kazakistan Tarihi*, Yıl 22, Sayı 167, Ocak 2010: 261-269.
- Gladışev, Dimitri. *Poedzka iz Orska v Hivu i Obratno, Soversennaya v 1740–1741 godah Gladışevim i Myravinim*. Sankt Petersburg: Tipografiya Ministerstva Vnutrennih Del, 1851. <https://www.prlib.ru/item/437778>, (son erişim 20.08.2019).
- Karjaubay, Sartkoja. “Turkskiye Praviteli”. <https://kharjaubay.wordpress.com>, (son erişim 21.07.2019).
- Kaskabasov, Seyit. *Mifpen Apsananın Tarihiyligi*. Kazak Folklorının Tarihiyligi. Almaty: Gılım, 1993.
- Kazak Halık Adebieti*. Almatı: Bilim, 1995.
- Konratbayev, Tımsbek. *Auelbek Konratbayev – Kazak Adebietinin Tarihün Zertteuşi*. Almatı: Şejire, 1995.
- Köpeyulı, Meşhur Cüsüp. *Kazak Şejiresi*. Astana: Altın kitap, 2007.
- Mağavin, Muhtar, Baydildayev, Mardan. *Bes Gasır Cırlaydı*. 1. cilt. Almatı: Cazuşi, 1989.
- Mağavin, Muhtar. *Kazak Tarihinin Alıppesi*. Almatı: Kazakistan, 1995.
- Mağavin, Muhtar. *Aldaspan: Köne Kazak Poyeziyasının Antologiyası*. Almatı: Atamura, 2006.
- Majitov, Sattar. *İstoriik Ermuhan Bekmahanov*. Astana: Foliand, 2005.
- Moldahanov Anuar. *Avezov-Folkortanuşı*. Almatı: Gılım, 1997.
- Negimov, Serik. *Akan-Jıravlar Poyeziyasının Beyneliligi*. Almatı: Aruna, 1991.
- Rubinçik, Yuri. *Persidsko-Russkiy Slovar*. Moskva: Russkiy Yazık, 1970.
- Serikbay, Kosan. *Babalar sözi: Tarihi Jırlar*. 1 cilt. Astana: Foliand Yayınları, 2004.
- Serikbay, Kosan. *Babalar sözi: Tarihi Jırlar*. 28 cilt. Astana: Foliand Yayınları, 2006.
- Serikbay, Kosan. *Babalar sözi: Tarihi Jırlar*. 57 cilt. Astana: Foliand Yayınları, 2010.

- Sultanov, Tursın. *Podniyatiye na Beloy Koşme. Hanı Kazakskih Stepey*. Astana: Damu, 2006.
- Süyiñşaliyev, Hangali. *Kazak Adebietinin Kalptasu Kezenderi*. Almatı: Cazuşı, 1967.
- Süyiñşaliyev, Hangali. *Kazak Adebietinin Tarihi*. Almatı: Sanat, 2006.
- Tarihi Jırlar. Abılay Han*. 1. cilt. Almatı: Bilim, 1995.
- Turekulov, Nısanbek. *Dalanın Dara Dilmarları*. Almatı: Kazakistan, 2001.
- Tursınov, Edil. *Kazak Adebietin Casauşılardıñ Bajırğı Okilderi*. Almatı: Gılım, 1976.
- Valihanov, Çokan. *Kirgizskoe Rodosloviye*. Sobraniye Soçineniy. 1. cilt. Alma-Ata: Bilim, 1961.

EKLER

Makalede şiiirlerinden örnek verilen jırvlar:

1. Asan Kaygı: Halk efsanelerinde Kazak halkının ilk hanlarından biri olarak yer alan Az Canibek döneminde yaşamıştır. Asan Kaygı halkının mutlu geleceğini düşünen, halkın hüznünü, kaygısını jırlayan ozan sıfatıyla tasvir edildiği için ismiyle birlikte Kaygı lakabı da kullanılmaktadır.
2. Kaztuğan Jırav: 15. yüzyılda yaşayan Nogay-Kazak savaş kahramanıdır, aynı zamanda hem kadı hem jırvadır. Kaztuğan'ın yaşadığı yıllar Altın Ordu devrine denk gelmektedir.
3. Dospambet Jırav: 16. yüzyılın ortasında yaşayan jırav, komutan ve kahramandır. Kazak Hanlığının kuruluş sürecinde yaşayıp Küçük Nogay ordusunda komutan olmuştur.
4. Şalkiyiz Jırav: 15. yüzyılda yaşayan meşhur ozanlardan biridir. Onun eserleri Kazak, Nogay, Karakalpaklar arasında yaygındır.
5. Ciyembet Jırav: 16. yüzyılların sonu ve 17. yüzyılların ilk çeyreğinde yaşayan ozan, komutan, savaş kahramanı ve kadıdır. Kazak tarihinde büyük iz bırakan Tavekel ve Esim hanların çağdaşdır.
6. Margaska Jırav: 17. yüzyılda yaşayan Esim Han ve Tursın Han döneminde Kazak Hanlığının iç siyasi durumu hakkında önemli bilgiler veren ozandır.
7. Aktamberdi Jırav: 1675-1768 yılları arasında yaşayan gezgin jırvadır; aynı zamanda komutan, toplum emektarıdır. Kazak Hanlığındaki en büyük şiir temsilcilerinden biridir.
8. Tattikara: 1705-1780 yılları arasında yaşamıştır. Abılay Han'ın yaşıtı ve kahramanıdır. Yiğitliğini Kalmaklara karşı sefere katılarak ispatlayan bir jırvadır.
9. Ümbetey: 1706-1778 yılları arasında yaşamıştır. Ülkesini koruyan kahramanlar hakkında jırlar söylemiş, Abılay Han'ın siyaseti hakkında bilgiler vermiştir.
10. Bukar Jırav: 1668-1781 yılları arasında yaşamıştır. Abılay Han'ın danışmanı, kadı ve ozandır. 18. yüzyılda Cıngar istilası sırasında meydana gelen zor meseleleri jırlarında işleyerek çözmeye çalışmıştır.
11. Mahambet: Ünlü bir Kazak şairi, ezgi ustası, bestecisidir. Sömürge karşıtı ayaklanmanın (1836-1837) liderlerinden biridir, bu ayaklanmayla ilgilijırlar söylemiştir.
12. Şerniyaz: Küçük Cüz Kazaklarının İsatay, Mahambet liderliğindeki ulusal kurtuluş ayaklanmasına (1836 — 37) katılmıştır. Şerniyaz'ın jırlarında ayaklanma konusu önemli bir yere sahiptir. Şair, lider İsatay'ın ayaklanmasının başarısız olmasına ve liderinin ölümüne rağmen, özgürlük temasını jırlamayı sürdürmüştür.
13. Koteş Şair: 1745'de yaşayan halk şairi. İlk olarak, 17 yaşında Abılay Han'a karşı isyan eden Meyram kabilesini öven şiiriyle ünlü olmuştur. Şiiirlerinin çoğu hitabet üslubuyla dile getirilmiştir.
14. Şal Şair: 1748-1819 yılları arasında yaşamıştır. Abılay Han'ın çağdaşdır. Neredeyse çeyrek yüzyıl boyunca, Abılay Han'ın en yakın arkadaşı, güvenilir kahramanı, yetkili büyükelçisi ve Orta Cüz'ün baş komutanı olmuştur.
15. Canak Şair: 1790 -1797 yıllarında Sırım Datulu liderliğindeki ulusal kurtuluş ayaklanmasına katılmıştır.
16. Abıl Şair: (1777— 1864). Birçok şiirleri unutulmuştur. Günümüze ulaşanları, hayatının son döneminde ithaf niteliğinde yazdığı tolgavları ve termeleridir. Tüm bu çalışmalara bakılırsa, Abıl'ın kendi zamanının yetenekli bir şairi olduğu anlaşılmaktadır.

Jırlarda sözü geçen han, hükümdar, kahraman, kadı ve yöneticiler:

1. Kerey Han: Doğum yılı hakkında bilgi yoktur. 1473 veya 1474 yılında vefat etmiştir. Kazak Hanlığı adı altında tarih sahnesinde ortaya çıkan ilk Kazak devletinin tahtına çıkan ilk kişidir.
2. Az Canibek: Doğum yılı belli değildir, 1480 yılında vefat etmiştir. Halk arasında "az", yani "en üstün" olarak biliniyordu. 1474-1475 yılında tahta çıkmış ve 1480 yılına kadar Kazak Hanlığını yönetmiştir.
3. Kasım Han: 1445-1446 yılları civarında doğmuş ve 1521'de vefat etmiştir. Az Canibek Han'ın oğludur. 1511-1521 yıllarında Kazak Hanlığını yönetmiştir. Tarih sahnesinde, hem zekâ hem de cesaretiyle ayırt edilen bir kişidir.
4. Haknazar Han: Kazak Hanlığını 1538-1580 yılları aralığında yöneten handır. Haknazar Han döneminde Kazakistan Hanlığı yeniden bir araya gelerek gelişmiştir. Kazak Hanlığının 300 yıllık tarihinde, Haknazar gibi ülkeyi uzun yıllar yöneten han olmamıştır. Ülkeyi yönetmede; zor askeri ve siyasi işleri çözmeye çok yetenekli ve çalışkan bir şahsiyettir. Ayrıca, en zor dış meselelerde büyük diplomatik yetenek göstermiştir.

5. Tavekel Han: Doğum yılı bilinmemektedir. 1598'de vefat etmiştir. Kazak Hanlığının kurucularından Az Canibek Han'ın oğludur, 1582-1598 yıllarında, Şıgay Han'dan sonra Kazakların hanı olmuştur.
6. Esim Han: Doğum yılı bilinmemektedir. 1628'de vefat etmiştir. "Uzun boylu kahraman Esim" lakabına sahip olmuş Kazak hanlarından biridir. 1598-1628 yılları arasında Tavekel Han'dan sonra han tahtına oturmuştur. Amacı, Kazak Hanlığını bir merkezden yönetilen bir devlet hâline getirmektir.
7. Abılay Han: 1711-1781 yıllarında yaşamıştır. Kazak Hanlığının 18. hanıdır. 1771-1781 yılları arasında hükümdar olmuş, üç cüzü birleştirmiş olan büyük şahıs, devlet emektarı ve komutandır.
8. Tursın Han: 1562-1627 yılları arasında yaşamıştır ve Esim Han'ın çağdaşıdır. 1598 yılında Esim Han'la taht için mücadele etmiştir. Kazak hanları arasında tahtı gelenek yoluyla değil, güçle almaya çalışan ilk hanıdır. 1613 yılında kendisini han ve Taşkent şehrinin hükümdarı ilan etmiştir.
9. Cangir Han: Bökey Ordasının hanıdır. Avrupa'da eğitim alan, Rus kültürüyle yetiştirilen ve hanlığı idari olarak nasıl yöneteceğini öğrenen Cangir Han,1823'de iktidara geldikten sonra Çarlık hükümetinin politikasını izleyerek Batı Kazakistan'daki kukla hanlardan biri olmuştur.
10. Baymagambet Sultan: Kazakistan'da Çarlık hükümetinin politikasını desteklediği için askerî çavuş (1836), teğmen albay (1839), albay (1840) rütbeleri almıştır.1825'de Kazak bozkırlarındaki ayaklanmaların bastırılmasına katılmıştır.
11. Abulhayır Han: 1693-1748 yılları yaşamıştır. Küçük Cüz'ün hanıdır. Kazak hanlarının içinde en yetkili hanlarından biri olarak 1718-1748 yıllarında hüküm sürmüştür.
12. Tauke Han: 1680-1718 yıllarında yaşamıştır. Tauke Han döneminde Kazak Hanlığının gücü ve birliği artmıştır. Tauke Han'ın adı tarihteki "Yedi Yargı" yasalarıyla yakından bağlantılıdır.O, ünlü Kazak töreleriyle istişare ederek Kazak geleneksel yasalarını, yargı deneyimlerini bir araya getirmiş ve "Kasım hanın düz yolu", "Esim hanın eski yolu" gibi isimlerle bilinen önceki Kazak yasalarını değiştirip tamamlayarak geliştirmiştir. "Yedi Yargı" adlı yasaları düzenlemiştir. "Yedi Yargı" Rus kaynaklarında "Tauke Han Yasaları" olarak bilinir.
13. Töle: 1193-1232yıllarında yaşamıştır. Cengiz Han'ın dördüncü oğludur. Toli, Toluy olarak bilinir. Türk-Moğol şehzadesidir. Annesi Börte, Komırat kabilesindedir. Töle, erken yaşlardan itibaren her zaman babasının yanında yer almış ve Moğolların neredeyse tüm ana savaşlarına katılmıştır.
14. Rüstem Töre: 1821'de Güney Kazakların Kokand Hanlığına karşı ayaklanmasının lideridir.İsyan tüm Güney Kazakistan geneline yayılmış ve Çimkent, Sayram ve diğer güçlü kaleleri Kazaklar ele geçirmiştir.
15. Kayıpkalı Esimli: 1715-1718 yılları arasında hükümdar olan Kazak hanıdır. Kayıp Han döneminde Kazak Hanlığı ile Rusya arasındaki siyasi ilişkilerin canlanması, her iki tarafın Cungarya ile mücadelede güçlerini birleştirme arzusundan kaynaklanmıştır.
16. Nuralı Han: 1748-1786 yıllarında hükümdar olmuştur. Abulhayır Han'ın ölümünden sonra, 1748'de oğlu Nuralı, Küçük Jüz'ün tahtına çıkmıştır. Bu karar Rusya Kraliçesi Elizaveta Petrovna tarafından onaylanmıştır. Nuralı, Çarlık hükümeti tarafından onaylanan ilk Kazak hanıdır. Bu kanunla, Çarlık hükümeti, Kazak halkı tarafından han olarak tanınan padişahın han makamında onaylayıp onaylanmayacağını kendi ellerinde olduğunu ifade etmiştir Bu, Kazak halkının bağımsız devletinin yok edilmesine yönelik ilk adımdır ve "Bir hanlık içinde başka bir hanlık olamaz!" şeklindeki stratejik bir davranıştır.
17. Veli Han: Abılay'ın oğlu, Çokan Velihanov'un dedesidir. Abılay Han 1781 yılında vefat ettikten sonra büyük oğlu Veli (1738-1819) onun yerine han olarak seçilmiştir.

Makalede geçen yer, soy, hanlık ve yetki isimleri:

1. Deşt-i Kıpçak, Kıpçak bozkırı: 11-14. yüzyıllarda kullanılan tarihî-coğrafik kavramdır. Daha önceleri Oğuz Bozkırı da denmiştir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Kazak Bozkırı", "Kazak Çölü" olarak bilinmektedir.
2. Katağan Boyu: Orta Asya'da yaşayan eski bir kabiledir. Reşideddin, Katağanları göçebe boy Katakın diye adlandırıp onların Alun Goa'nın büyük oğlu Bugunhataki'den geldiğini söyler.
3. Bökey Ordası: 1801'de Volga ve Urallar arasında Rus İmparatorluğu'nun vassalı olarak kurulmuştur.
4. Cungar Hanlığı: Batı Moğolistan'da 17. Yüzyılın 30'lu yıllarında dört Oyrat kabilesinin birleşmesi temelinde kurulan hanlıktır.
5. Kontaysılık: (İktidar mevkii) Cungar Hanlığı hükümdarlarının en yüksek pozisyonudur.
6. Sayan Dağı (Altay dağı): Asya kıtasının ortasındaki dağlık bir bölge. Uzunluğu batıdan doğuya 2000 km'dir.